

ՎԵՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Տէս էջ 200)

Է. — ՅՈՂԱՆ ՀԱՐՐԻՍ

Թագաւորն կը գիտէր իր վրէժխնդրութեան առարկայն՝ նման երեք օրէ 'ի վեր ծով ելող անձի՝ որ համը պատրաստուած չալի մը վրայ կը սեւեռէ աչքերն։ Մի առ մի բոլոր պնակներն, այսինքն տանջանքներն՝ կը քննէր. լեզուն ցամաքեալ չլիթանց կը մերձեցնէր. և չէր գիտեր թէ ուսկից սկսի կամ ինչ ընտրէ։ Կարծես թէ չափազանց քաղցն՝ իր տխրութան դոցեր էր։ Բռնից գլուխը կը հարուածէր և կարծես թէ անկից բան մը կ'ուզէր դուրս հանել։ Բայց գաղափարներն այնպէս արագ և շղթայաւար դուրս կ'ընէին՝ որ սոսկ մին ըմբռնել իսկ շատ գոռար էր։ « Խօսեցէք ուրեմն, աղաղակեց իւր հպատակաց. խորհրդակցեցէք։ Ուրիշ ինչ բանի կու գաք եթէ ինծի խորհուրդ մ'իսկ տալու անկարող էք։ Դեռ ևս սպասեմ որ Քորֆուցին յետագանայ և կամ Վասիլ գերեզմանին խորէն ձայն բարձրացնէ։ Գոնէք ուրեմն, անբան կենդանիներ, տանջանք մը՝ որ ութսուն հազար ֆրանք արժէ »։

Երիտասարդ ծխափողակներն այսպէս ըսաւ իւր տիրոջ՝ « Միտքս բան մ'եկաւ. պաշտօնէիցդ մին մեռաւ, միւսն մեկնեցաւ, և երրորդ մ'ալ վերաւորեցաւ. իրենց պարտօնն մրցման դիրքու ալ իսոք տուր որ ով որ ամենէն աւելի լաւ կերպով կարենայ վրէժ գողնել այն անձն հրատարակուի յաջորդ Սոփոկլէսի, Քորֆուցին և Վասիլի »։

Հաճի-Սդաւրոս հաճութեամբ այս գիտարկն վրայ փայտեցաւ. փայտայեց երիտասարդին կըզակն և ըսաւ. « Փառասէր երիտասարդ մ'ես, նա աղէկ. փառասիրութիւնն արեւութեան ալքեր է։ Կը հրամայեմ արդ այդ մրցումը։ Աղբի և եւրպական գաղափար մ'է, և ինծի շատ հաճելի։ Արդ իբրև վարձք՝ նսիկ և առաջ այս տանջանք վրայ քու գողալիք արդ ըսէ, և եթէ աղէկ և հաճնի լինի խորհուրդդ՝ Վասիլ քեզմէ զատ ժառանգ պիտի չունենայ »։

— Կ'ուզէի ես, ըսաւ երիտասարդն, ըստ իմ կարծեաց՝ միւրտին քանի մ'ականակներ քաշել

բերանը սանձ մը դնել, և այնպէս սանձեալ վազընել մինչև որ յսգնութենէն դեպին ինկնայ։

— Ոտքերը շատ տկար են. և դեռ երկու քայլ չառած՝ վար պիտի գլորի։ Գուցեալ ձեր կարծիքն ըսէք Մուսթափաս, Թամպուրան, Գուլջիտա, Միլոդիս, ձեզի ալ մտիկ կ'ընեմ։

— Իսկ ես, ըսաւ Գուլջիտա, անթոյց վրայ եռացեալ հաւկիթ կը կարեմ։ Արդէն ես այս բան Մեգարացի կնոջ մը վրայ փորձեր եմ և շատ զուարճացեր եմ։

— Ես, ըսաւ Թամպուրան, դեպին կը պառկեցնեմ և հինգ հարկուր լիպրէ կշռող խարակ մ'ալ կուրծքին վրայ կը դնեմ։ Անմիջապէս լեզուն դուրս կը հանէ և արիւն կը թքնէ. բաւական դեղեցիկ է և այս կերպն։

— Ես, ըսաւ Միլոդիս, ընդաց մէջ քացախ կը լեցնեմ, և բոլոր ընգաց մէջ փուշ կը խոթեմ։ Սաստիկ կը փռնգատայ, և չի գիտեր ձեռքերն ուր խոթէ։

Մուռապիտա՝ գնդին խոհարարաց մին էր. առաջարկեց որ զիս մեզդ կրակով եփէ։ Թագաւորին դէմքն զուարթացաւ։

Միանձնն ժողովքին ներկայ էր, և թողուց որ ամենքն ալ խօսին առանց իր կարծիքն ըսելու։ Սակայն զգացած ին և ըմբռնած ին չափ գթաց իմ վրաս։ « Մուռապիտա շատ չար է, ըսաւ։ Շատ աղէկ կրնանք տանջել զմիւրան առանց զնոքը կենդանւոյն ուրիշու։ Եթէ քաղած միս կերցնէք առանց թոյլ տալու որ ջուր խմէ, երկայն ժամանակ կ'ապրի, շատ կը տանջուի, և Թագաւորն ալ վրէժխնդրի կը լինի՝ առանց Աստուծոյ վրէժխնդրութեան էնթափայ լինելու։ Տեսած խուհուրուց շատ անհաստէր է և ինծի շատ մը չի բերեր։ Բայց կը փափագիմ որ ամեն մարդ գոյ ըլլայ, վասն զի վանքն արդէն իւր տոսա. նորդն տուր է։

— Կեցիւր, ըսաւ, ցաֆիֆին. բարի ծերուկ, քու ըսածդ աւելի աղէկ խորհուրդ մ'ունիմ. Էր գաւառապետեմ որ սովածահ հորինել միւրտին։ Այլք ուրիշ ինչ չարիք կ'ուզեն թող 'ի դործ գնեն, ես ամենեւին արդեւք չեմ ըլլար։ Միայն բերին դիմաց պոհապան պիտի կենամ և պիտի ջանամ որ չըլլայ թէ բերին մէջ կաթիլ մը

ընդ կամ հացի փշքանք մը մտնէ։ Աշխատող-
տուութիւնք իւր քաղցն պիտի կրկնապատկեն, և
վեբքերն իւր ծարաւն պիտի բորբոքեն, և այլոց
բոլոր աշխատանքն վերջապէս ինծի օգտակար
պիտի ըլլան։ Տէր իմ, ինչ կ'ըսես առ այս։ Ար-
դեօք խնայցի՛ն և բաւած, և Վասիլի յաջորդու-
թիւնն պիտի շնորհէն ինծի։

— Կորսուեցէք ամենքնիդ ալ, ըսաւ թագա-
ւորն։ Եթէ անօրէնն ձեզմէ ութնուն հազար
ֆրանք գողցած ըլլար՝ այսպէս դիւրաւ պիտի
չպատճառաբանէիք։ Բանակավայրը տարեք զին-
քը և իրմով զուարճացէք. բայց վայ պն անօ-
րինին որ անխոհմտութեամբ մը սպաննէ զինքն։
Այսմարդը իմ ձեռքէս պէտք է իւր մամէն ընդու-
նի, կարծեմ որ գողցած գումարն պիտի սու-
ժէ՝ նոյն չափով զիս զուարճացնելով։ Կաթիլ
կաթիլ երակներէն արիւնն պիտի թափէ։ Ինչ-
պէս դէ՞ պարտապան մը որ իւր պարտքն դրամ
առ դրամ կ'ըմարէ»։

Ձեք կրնար երեակներդ, պարոն, թէ ինչպի-
սի զգացմունք մի է՝ որ զկեանս դարձեալ սի-
րելի ընել կու տայ անխնայ շուքառ մարդուն իսկ։
Ստուգիւն շատ կը ցանկայի մտհոռւան, և շատ
երջանիկ պիտի ըլլայի եթէ մէկ հարուածով կե-
նացս թելն կտրէր։ Սալայն չա՜ք-Սլաւարոսին
այն սպառնալից մըյոյ ուրախութիւն մը զգա-
ցի։ Իմ պատուահասիս երկարութիւնն օրհնեցի-
յուսոյ զգացմունք մը արթնցաւ սրտիս խորը,
այնպէս որ եթէ այն վայրկեանին՝ մարդասէր
անձ մը հրացանի հարուածով մը գլուխս ու-
ղէր լաօնխելէ, նախ աղէկ մը պիտի մտածէի
վրաս։

Ձորս աւաղակը գլխէս և ոտքերէն բռնեցին
և աղաղակով ծորարի մը նման, թագաւորին սե-
նէրին մէջէն զիս անցուցին։ Իմ ձայնս զՍո-
փոկիս իւր խշտեկին մէջ արթնցուց. կիւնց իւր
ընկերներն, պատմութիւնը լսեց և ուղեց զիս
մօտէն տեսնել։ շիւանգին յանկարծական ա-
խորժ մ'էր. իսկոյն զիս իր անկողնոյն քով դէտ-
նի վրայ նեղեցին։

« Միւրորտ, ըսաւ, երկուքնուս վիճակն ալ
շատ քեզ է. բայց շատ աւելի հաւանական է որ
ես քեզից աւելի շուտ ոտք ելնեմ։ Կարծեմ ին-
ծի յաջորդ մը կը փնտռեն, որչափ անխելաւ են
մարդիկ. իմ աստիճանն մրցման դրեր էն։ Նստա
աղէկ, ուրեմն ես ալ կ'ուղեմ մրցման մէջ
մտնել և հետամուտ ըլլալ։ Ինծի 'ի նպատտ պի-
տի վկայեան դուն և քու հետնութիւնըդ պիտի
ապացուցանեն թէ Սոփոկիս գեռ ևս կենդանի
է։ Արդ չորս անգամներդ պիտի կապեն, և ես
մէկ ձեռքով զքեզ այնպէս պիտի տանջեմ սաս-
տիկ՝ որ այս պարոններէն ամենէն զօրաւորն իսկ
չի կրնար»։

Թշուառականին հաճոյք մ'ընելու համար
ձեռքերս կապեցին։ Դէպ առ ի դարմանել տուաւ
ինքզինքն և սկսաւ մի առ մի մաշկըս քաշել այն-

պիսի համբերութեամբ և այնպիսի կանոնադ-
րութեամբ՝ որ կարծես թէ մաշ քաշելու ա-
րուեստն ունեցող կնն մ'է։ Երբ իմացայ այս
նոր պատժոյն ինչ ըլլան, կարծեցի որ վերա-
ւորեալն իմ խեղճութենէս և իւր անձնական
ցաւերէն ի դուր չարժեալ, կ'ուղէր զիս իւր ըն-
կերներուն ձեռքէն ազատել և այսու ժամ մը
հանգիստ շնորհել։ Մաշ մը քաշած ժամանակ
անձի մը զգացած ցաւն զնդառողի մը խալթուած-
քին պտտառածէն շատ նուազ է։ Քսան հատի
չափ քաշեց մի ըստ միովէ, առանց ինծի վրէտ մը
պատճառելու. և ես սիրով բարի ճանապարհ կը
մաղթէի։ Բայց շուտով քաղաքաւորս փոխեցի-
վասն զի թաւամաղ մարմն շատ մը անդգնի
վերքերով զայնպեպ՝ բորբոքել սկսաւ։ Նախ
թեթեւ, ապա քիչ մը աւելի սաստիկ, հոռոկ յե-
սայ անասունի մարմալ մը զգացի զլիուս չորս
կողմը։ Ձեռքս ուղեցի գլուխս տանել, և ահա
այն ատեն իմացայ թէ անօրէնն ինչ գիտաւ ու-
րութեամբ ձեռքս կապել տուեր էր։ Այնհամ-
բերութիւնն ցաւս սաստկացուց. բոլոր սրիւնս
դուրս զարկաւ. ամէն սնգամ որ Սոփոկիս
ձեռքն մաղբուս կը մերձեցնէր, ցաւագին սար-
սուս մը բոլոր մարմնոյս մէջ իր տարածուէր։
Ձեռքերս և ոտքերս բաղմամբ և երբեքով կը
տանջուէին, որոց օրստառն ինձ անձաւոր չէր։
Ջրային դուրսութիւնս յամենուտ զայրացած,
Տէժոնիկի պատմաւնէն աւելի ցաւալի ցանցի
մը մէջ կը պատէր զիս։ Գետնի վրայ կը առա-
լէի, կ'աղաղակէի, շնորհք կը հայցէի, ոտիցս
ներքանին վրայ ընդունած գաւազանի հարուա-
ծին կը փափագէի։ Դա՛հի՜ք ամենին չգիտեց
վրաս մինչև ուժէ ինչպէս. երբ զգաց որ աչքերը
պլտորած, գլուխը ծանրացած, և թան յոգ-
նէր է, վերջին ուժ մ'աւ ըրաւ, ձեռքն մաշե-
րուս մէջ խոթեց, լիաբուռն քաշեց և դար-
ձեալ իւր բարձին վրայ ինչպէս յուսահատու-
թեան աղաղակ մը հանել տալով ինծի։

« Եկելոք ինծի հետ, ըսաւ Մուսղակաս, և
կրակին քով պիտի վնասե թէ Սոփոկիւնէն ա-
ւելի կ'արժէ՛մ. և թէ աղաղակութեան պա-
տուոյն արժանի եմ»։

Փետուրի մը նման վերցուց զիս և բանակին
մէջ տարաւ խոփային փայտի և դիզուած մա-
ցառներու կոյտի մը գիմաց. կապերը քսեց,
զգեսաներս և շապիկս հանեց վրայէս և միայն
տաքատով թողուց զիս։ « Խոհանոցի օդնական
պիտի ըլլայ, ըսաւ ինծի. հիմա կրակ պիտի
վառեք և մէկտեղ թագաւորին ձաշն պիտի
պատրաստենք»։

Խարոյկն վառեց և զիս բոցերու դէղէ մը եր-
կու ոտք հեռու, կանտիկս վրայ տարածեց։
Փայտը կայծակներ կ'արձակէր, հոգը գարձան
ածուխները կարկաթ պէս չորս կողմս կը թա-
փէին։ Անտանելի էր ջերմութիւնն։ Ձեռքերուս
վրայ քաշելով քիչ մը հեռացայ, բայց խոհա-

րարն ձեռքը տապակ մը եկաւ և զիս մինչև իւր գրած տեղը մղեց ուղղով:

« Աղէկ նայէ, ըսաւ ինծի, և տուած դասերէս օգուտ քաղէ: Ահաւաստիկ էրեք գառնէրու սիրան, փայծաղը և թոքն, քսած հոգւոյ կերակուրէ: Թագաւորը ամենէն ոգնիւ պատառնէր կ'ընտրէ, և քնացածն իւր բարեկամաց կը բաժնէ: Ի՞նչ դեռ էս այն թուոյն մէջ չես, և միայն աչքով պիտի վայելէս այս եփածներէս »:

Քիչ մը վերջը տապակին ձայնն լսեցի և այս ձայնն ինծի յիշեցուց որ առաջի գիշերէն 'ի վեր րան մը չեմ կ'երած: Ստամոքսս դահճաց կարգն անցաւ և մէկ թշնամի մը աւելի ունեցայ: Մուս-գական տապակն աչացո առնէն կը գնէր և մօին ակորժ շարժող գոյնն ինծի կը ցուցնէր: Քթիս տակը կը ցնցէր խորովէալ գառին հրապուրիչ հոտը: Յանկարծ միտքն եկաւ որ համեմանք մը մտեցրէր, վաղեց ալ և պղպեղ բերելու, տապակը իմ խնամոցս յանձնելով: Առաջին մտածութիւնս եղաւ պատառ մը միս գոլորւալ բայց աւաղակք տառը քայլ միայն հեռու էին ինծմէ: Ժամանակին վրայ կը հասնէին: « Գէթ, կը մը տածէի ինք իրեն, զառիկի ծրարս քովս ըլլա՞ր »: Արգթեք ինչ ըրէր էի: Արիւղս մէջ չէի գրած: Ժեղք գրպաններս խոթեցի և ապա թուղթ մը հանեցի՝ որոյ մէջ ափ մը այս բարեւոր փոշիէն կարո որ զիս կրնար ազատել կամ գոնեայ վրէժս անել: Մուսդական ճիշդ այն ժամանակի հասաւ՝ երբ ես ալ ժեղք տապակին վրայ րացեր էի: Բռնեց թէւս, գաժա՛ն հայէցուածք մ'արձակեց և սպառնալից ձայնով ըսաւ. « Գիտե՛մ թէ ինչ ըրիք »: Թեւս լքեալ ինչ կաւ խոհարարը շարունակեց:

— Այո՛, Թագաւորին կերակուրին մէջ բան մը ձգեցիր:

— Ի՞նչ ուրեմն:

— Հմայութիւն մ'ըրիր, բայց փոյթ չէ: Ապահով եղիր թշուառ միւրորտ, Հաճի՛-Սգաւրոս քեզմէ աւելի կախարդ է: Ահաւաստիկ կերակուր կը տանի, իմ մասնս պիտի ստանամ, բայց դու և ոչ չամբ պիտի տանես:

— Առաւելադուռնին հանգիպիս:

Զիս կրակին քով թողուց տասերիու աւաղակաց յանձնելով, որքսեաւ հաց և դառն ձիթապտուղ կը խածէին:

Այս Սպարսկականին մէկ կամ երկու ժամի չափ ընկերութիւն ըրին ինծի, Հիւանդապաշտ ուշադրութեամբ կռնակս կ'արծարծէին: Եթէ երբեմն կը ջանայի քիչ մը հեռանալ իմ պատ-ժապույրէս, կ'աղաղակէին. « Զգո՛յն կեցիր, սպող կ'անես »:

Եւ այրած դաւաղաններու սաստիկ հարուածներով զիս մինչև բոցին մէջ կը մղէին: Առնակս կարմիր բիծերով մարմարոտնի կը նմանէր, մոր թըս զիծեցուցելու ունեցնէրով կը բարձրանայր, տարանառնէր կրակին տարելիքնէն

գանդորոձ և կ'ըլլային, մաղերս այրած եղջեր հոտ կը բուրէին, որով լեցուած էին ըռնգունքս և ասկայն մտածելով որ Թագաւորն իմ համեմած կերակուրէս պիտի ուտէր՝ ձեռքս կը շփէի, և թէ՛ գեռ օրն չլինցած՝ նոր գէպք պիտի հանգրայի Պառնէսի վրայ:

Քիչ մը վերջը Հաճի՛-Սգաւրոսի սեղանակիցն բանակն եկան լեցուն ստամոքսով, վառվռուն աչքերով և զուարթագէմ: « Դատա աղէկ, կը մը տածէի ինքերէնս, ձեր ուրախութիւնն և առողջ ըլլալիւնն գիմակի մը պէս պիտի իյնան, և 'ի սրտէ պիտի ունիծեք ձեզնի համար պատարտած խորտկին ամեն մէկ պատառն »: Անշուշտ հաշուաւոր կ'էին Լպուսպա իր կենտր մէջ աղէկ վայրկեաններ ունեցեր է: Երբ անձ մը զմարդիկ ատելու պատաճառ մ'ունի, քաղցր է իրեն տեսնել զօրաւոր և ուժեղ էակ մը՝ որ կ'ըրթայ, կու գայ, կը ծիծաղի և կ'երգէ՝ կրելով իր աղետք մէջ մահուան սերմը՝ որ պիտի աճի և զինքը պիտի սպառէ: Գրեթէ նոյնպիսի ուրախութիւն կը զգայ բոխի մը՝ երբ տեսնէ մահամեծ հիւանդ մը զոր ինքը կրնայ բժշկել: Լպուսպա ինծի նման բողբոջին հակառակ իմաստով բժշու կուծիւնն 'ի գործ կը գնէր:

Տարւորակն աղմուկ մը քլնայող մտածութիւններս ընգմընց: Դուռները բոլոր մէկտեղ հաղեցին, և շնչապառա պատգամներ մ'երևցաւ ըլլան վրայ և բոլոր շանց ջոկն ալ անոր ետեմէ: Քրիսդոտուլի որդին՝ Տիմոթրիս էր: Առաջակք քանի մի բար ձեղնով զինքն իւր ուղեկիցներէն աղատեցին: Արցածին չափ հեռուէն աղաղակեց « Թագաւորն... պէտք է որ Թագաւորին ներկայանամ »: Մինչդեռ քսան քայլ մեղմէ հեռու էր, ցաւալի ձայնով զինքը կտնէցին: Խեղճ վիշտակ տեսնելով սարսափեցու և գոչեց. « Անդամք... Թշուառ աղէկ »:

— Սիրելի Տիմոթրիս, ըսի, ուսկի՞ց կու գաս, փրկի՞նքս պիտի վճարուէ՞:

— Ե՛հ, փրկանք, սոցայն մի վախար, աղէկ ըլլեր ունիմ: Աղէկ միայն քեզի համար, թըշուառ՝ ինծի, իրեն, անոր, ամենուն համար ալ: Պէտք է որ զՀաճի՛-Սգաւրոս տեսնեմ: Վայրկեան մ'ալ չեմ ուղեր կորսնցնել: Մինչև իմ գործս մի թողուր որ քեզի միտս մ'ընեն ինքն ալ պիտի մեռնի անոր համար: Կը հասկնայ գուցէ մի լրտպին մի գաչի՞ք: Կանգնեցնի՞ք վառարի մէջ է: Թագաւորն զի՞նք կտոր կտոր կ'ընէ: Զիս Թագաւորին տարէք »:

Աշխարհք այսպէս է, այն անձն որ իշխանաբար կը խօսի՝ գրեթէ ապահով է որ հօլառա կուծիւնս պիտի գտնէ և Անշուսի իշխանական էր այս ծառայորն ձայնն, և այնպիսի սեգ ոճով մը իւր զգացմունքն կը բացատրէ՝ որ պահապաններս զարմացած և ապշած՝ այլ ևս մտցան զիս կրակին քով գնելու: Սպառով քիչ մը հեռացայ և հեղութեամբ մարմինս պաղ ժայռի մը

վրայ հանդէպուցին, մինչև Հաճի-Սգաւորոսի գալուստը :

Թաղաւորն ոչ ինչ ընդհանուր քան զՏիմիշիի այլալը՝ և վրդոված կը տեսնուէր : Հիւանդ տղու նման զիս դրկաց մէջ առաւ, և վայրկեանի մը մէջ զիս մինչև այն մահաշունչ խուցին խորն տարաւ՝ ուր Վասիլ թաղուած էր : Մայրական խնամքով զիս իւր սեփական գորգին վրայ դրաւ . երեւու թայլ ետ դնաց և ատելութեամբ և դըւ-ծեմութեամբ խառն՝ տարօրինակ նորաւածք ար-ձըկեց վրաս : Ըստեալ Տիմիշիի : « Որդեակ, այս առաջին անգամն է որ այսպիսի եղեան մը ան-պատահաս պիտի թողուի : ՂՎասիլ սպաննեց, սպանեց տակալ փոյթն չէ՝ արդ և զիս իսկ ու-ղեց մեռնել, և ահ ես զայն ալ կը ներեմ իւր բնին : Բայց անօրէն զոգուածին ալ ըրաւ : Յո-գիմիկի օժտէն ութսուն հազար ֆրանք պահանք է՝ իր ոճիրին հաւատար պատիժ մը կը փնտռէի : Ա՛հ, ապահով է կէրի :

Կը գտնէի... Աւագ ինծի, ինչո՞ւ համար բար-կութիւնս չըսպեցի՝ շատ խտտութեամբ վարուե-ցայ իրեն հետ : Ասոր պատիժն գուտարս պիտի կրէ : Եթէ դաւաղանի քսան հարուած ընդու-նէր իր քափուկ ոտից վրայ, անշուշտ այլ ես զինքը պիտի չտեսնէի : Յիրաւի հարցիկ այսպա-փով չեմ մեռնիր, բայց կ'իմ մը, տանող հինգ տարուան օրինդ մը » :

Մեր չորս կողմն խնդր աւազակները բլորն ալ սրածից դուրս հանեցին : Կամացուկ մը վերքե-րըս պատուող արիւնծութեամբ կ'ապրէր քակեց : Դուրս փոփոգակիրն զրկեց խուսի՝ Պէյն բա-լասանը բերելու : Գիմաց թաց խտին վրայ նստեցաւ, ոտքերս ձեռաց մէջ առաւ և վերքերս զննեց : Անհաւատալի բան : աչքերն արցունքով չէցունեցան :

« Թշուառ տղայ, ըսաւ, դառն կերպով պիտի տանջուիս : Թողութիւն քրէ : Վարենամիտ ծեր, չէրան գայլ և Բալլիկար մ'եմ : Քսանի մայր հա-տակէս սկսեալ անապորտուծութեան վարած եմ : Բայց կը տեսնես որ սիրտս բարի է, վասն զի ը-րամծիս վրայ կը զղջամ : Ես քեզմէ աւելի զբժ-բաղէք եմ, վասն զի քու աչքերց ցամաք են, իսկ իմիններս արտաստուալից, վայրկեանի մը առաւ զ'աւելմ զքեզ ազատել կամ լաւ ես : ո՞չ, դու այս միջամեջդ չես կ'ընար տակից հեռանալ, նախ զքեզ բժշկել կ'ուզեմ : Շատ լաւ բալասան է, որդեւոյ մը նման պիտի խնամեմ զքեզ և շուտով պիտի աւուղանաս : Պէտք է որ վաղը քալես : Ինքը ձեր բարեկամին ձեռքը օր մ'առելի չի կ'ըր-նար կէտըս :

« Կ'երգունքնեմ զքեզ որ այսօրուան մեր կուլն մէկու մը իսկ պիտի չպատմես : Գիտես որ ես զքեզ չեմ տեսր, այս բանը շատ անգամ ըսի քեզի : համահիւրութեան և վստահութեան ունեմ և ամենածածուկ գաղտնիքներս իսկ կը յայտնէի քեզի : Յիշէ որ մինչև Վասիլ մահն բա-

րեկամ էինք : Պէտք չէ որ բարեկութեան վայր-կեան մը մտցնել տայ քեզի տասուերկու օրե-րու աղէկ ընթացքն : Գիտեմ չես ուղերգուն որ հայրական սիրտ կտոր կտոր ըլլայ : Քաջ երեսա-սարք մ'ես, բու բարեկամ ալ քեզի պէս բարի պէտք է ըլլայ » : — Իսկ արդ ո՞վ է այս, աղաղա-կեցի :

— Ո՞վ . այն անիծեալ Հարրիսն : այն դժո-խաց Ամերիկացին : այն ահաւոր հէնն, այն մահ-կանց աւազակն, այն մահկամարդաց դաւաճանն, այն վտառահարաւն՝ զոր քեզի հետ մէկտեղ կ'ու-ղէի լռնել ձեռացս մէջ ձգմել, մէկմէկու զար-նել և փողիկ պէս լեւորնցս հովերուն տալ Ա-մերիկա որ Եւրոպացիքդ՝ նոյնն էք, աղք մատ-նըաց, ալ մարդկանց իբր յարմարելու չէք հա-մարձակիր, և միայն 'տղոց գէժ' քաջ կը հան-դիսանաք, կարգաւ տես թէ ինչ կը գրէ ինծի, և յետոյ ըսէ թէ այսպիսի ոճիր մը պատահասե-լու համար բաւական տանջանք կը գտնուի :

Վարենամար գիմացս նեւեց ճմեպկած նա-մակ մը : Տեսնելուս պէս ճանչցայ գիրն, և կար-գացի :

• Կիւրակէ, 11 Մայիս, Ինսուրն Պատիկ
Կառահանգիս Սալամաթի

« Հաճի-Սգաւորոս, Թողին նաւուս մէջն է՝ ընդ պահպանողութեամբ չորս ամերիկացի թողանթաց : Զինքը պատանգ պիտի պահեմ մինչև որ Հերման Եուլց գերութենէն ազատի : Ինչ ոճով վարուիս բարեկամս հետ, ես ալ նոյն ոճով պիտի վարուիմ՝ դատելու հետ : Թողին մաղ փոխանակ մաղի, ահապ ընդ ահապի, և գլուխ ընդ գլխոյ պիտի փոխանակէ : Այսպազ պատասխան տուր նամակիս, ապա թէ ոչ կը տեսնուիք » :

• Յոհան Հարրիս

Կարդալէս վերջը, անկարելի եղաւ ուրախու-թիւնս զպէլ : « Այն բարի Հարրիսն, բարձրա-ձայն աղաղակեցի, ես որ զինքն կը բամբասէի : Բայց ըսէ, Տիմիշիի, ինչո՞ւ համար աւելի չու-տով ինծի օգնութեան չհասաւ :

— Հեռու էր ինքը, պարոն Հերման. զհէնս կը հաւանէր : Երէի առաւուս գարձաւ 'ի մեծ դժբախտութեան մեզ : Երանի՛թէ ձա՛մբուն մէջ մնար :

— Աղիւն Հարրիս. օր մ'ալ չէ կորսնցուցած : Բայց ուսկից յափշտակեց այս չարագործ ծե-րուն գուստրն :

— Մեր տունէն, պարոն Հերման : Զմոգնիկ պէլի պիտի ճանչնաս. շատ անգամ իրեն հետ ճաչեր ես :

— Ուրեմն Հերանց Թաղաւորին տղինն, այն տափակ քիթ թռչակաւոր աշակերտուհին էր, որ Յոհան Հարրիսի սիրահարու էր :

Յած ձայնով հեռացուցի ըսածն որ յափըշ-տակութիւնն առանց բռնութեան եղեր էր :

Միասնորակ կրթն դարձաւ՝ հետը բերելով կոտախի ծրար մը և դեղնադոյն իւզով լէցուն չիւ մը։ Թագաւորն իբրև փորձառու բժիշկ՝ երկու սուքերս դարմանեց, և նոյն վայրկենին սփոփուած թիւն մը դշագիւ, չափն՝ Սգաւորոս այս վայրկենին հոգեխոսական ուսման յարմար աւարկայ մ'էր։ Իւր աչաց մէջ փայլած վայրենութեան չափ փափկութիւն կար ձեռաց վրայ։ Այնպիսի փափկութեամբ կը պատէր պատասաններն ոտքիս չորս կողմը՝ որ հազիւ կը զգայի։ Բայց իրեն նայուածքի գրեթէ բարձրաձայն կ'աղաղակէր։ « Երանի թէ վիշտ չունան մը ձգէիս։ Կանաչ ձորաբարձութեամբ դոգասեղներն կը խռժէր. բայց արդեօք որչափ սիրով իւր գաշոյնը մարմնոյս մէջ պիտի մխեր։

Սրբ դարմանեց վերքերս, ձեռքն դէպ 'ի ծով երկնացուց և ըսաւ վայրենաբար մոնշեցով.

« Արեմն ալ թագաւոր չեմ ես, վասն զի չըկրցայ բարկութիւնս յաղեցնել։ Ես որ միւս հրամայեի եմ, միայն մէկ սպառնալէաց կը հնազանդիմ։ Այն՝ որ մէկ միջոն մարդ կը գողացնէ, ահա ինքն իսկ կը վախէ։ Անշուշտ պիտի պարծնի, ամենուն պիտի քարոզեն։ Ինչ միջոց պէտք է գտնել շատասխոս Եւրոպացոց բերանը գոցելու համար։ Այս բանս լրագրեալ և թերևս գրեթէ մէջ ալ գնեն։ Աղէկ եղաւ, ինչ բանի համար ամուսնացայ. ինծի պէս մարդ մը պէտք էր աղայ ունենալ։ Զինուորները կացնիով կը տար կսար ընէիք և ոչ աղայ օրորելու համար ծնէր եմ։ Կայծակն և թնդանութիւն որդի չունին։ Եթէ ունենային՝ շանթէն պէտք էր վախնալ և գնալիք նպատակին չհասած կէս՝ ձամբան պիտի մնային։ Այն Յոհանն — Հարրիսն իմ վրաս շատ պիտի ծնծաղի։ Եթէ իրեն դէմ պատեարագմ՝ հրատարակեմ, եթէ իւր նախնի հանդիպելով բռնունմ։ Հէն եղած ժամանակս շատ նաւերու վըրայ յարձակեի եմ, և ասոր պէս քսան թնդանութիւնն բանի տեղ չեմ գրած։ Բայց աղբիկս նոյն ատեն նաւու մէջ էի։ Սիրուն աղբիկս։ Պարոն Ներման, ուրեմն կը ձանձնաս զինքը։ Ինչ չու համար չըսիր ինծի թէ Քրիստոսոսով առնը կը բնակէիր։ Փեղմէ բան չէի պահանջեր, և Զորքիներն սիրոյն համար իսկոյն զքեզ ազատ կը Թողուէի։ Իրաւցնէ, կ'ուզեմ որ ձեր ընդուն սորով։ Սնշուցով վերջապէս Գերմանիոյ մէջ իշխանուհի պիտի ըլլայ։ Ստուգիւ գեղեցիկ իշխանուհի մը չի կրնար ըլլալ։ Բայց կը մասնեմ ասոր վրայ։ Որովհետև զինքը կը ձանձնաս, բարեկամիք կը յանձնես որ վնաս մը չընէ իրեն։ Միթէ կրնայ անհետ լըն ուսոր սիրուն աղբիկն արտասուք կաթէ։

Ամեն աղբիկս, քեզի բան մը չէ ըրած։ Միայն ես պարտական եմ ձեր տանջանքն քաւելու։ Ըսէ Պ. Յովնան Հարրիսն որ ոսքերդ ձամբուն մէջ վերաւորեցիր. ապա ինչ չարիք որ կ'ուզես ընէ ինծի։

Տեղագրի Թագաւորին խօսքերուն այս յորձանքը դադարեցուց։

« Աստիկ բարկացիր է, ըսաւ, Պ. Ներմանի վերքերուն համար։ Զորքիին այն հերետախոսաց մէջ ապահով է, և ես գիտեմ որ Պ. Հարրիս ամէն բան կ'ըսէ ընէ։ »

Թագաւորը յոգեքը պաւտեց։ Սիրահարին կասկածները իսկոյն հորը սրտին մէջ թափանցեցին։ « Մէկն է, ըսաւ ինծի, և եթէ պէտք ըլլայ զքեզ մինչև լեռան ստորոտը կը տանիմ, հանգիւ պած գիւղերէդ միոյն մէջ ձիու կառքի և պատարարով եմ սպասէ, քեզի ամէն պէտք եղածն ես կը հոգայ։ Բայց այսօրու ընէ իմացուր Հարրիսն ստացած ազատութիւնդ և մօրդ գլխոյն վրայ երգուընցիր՝ որ կրած չարիքդ մէկու մ'իսկ պիտի չպատմես։ »

Չէի գիտեր թէ ինչպէս պիտի կարենամ տուկալ փոխարդուածեանս աշխատանաց, սակայն ամէն նեղութիւն դահճաց ընկերութենէն վեր կը դասէի։ Կը վախէի որ լըլլայ թէ ազատութեան դէմ նոր արգելք մ'ընէ։ Ըսի Թագաւորին. « Երթանք, ամենին աւելի սրբազան բանին վրայ իսկ ի կերպունմ որ քու աղջկանդ մաղին իսկ պիտի չգալին։ »

Իրկացը մէջ առաւ զիս, ուսին վրայ նետեց և իւր սենեկին սանդուխներէն վեր ելաւ։ Բուր սաւաղակայ խումբն իրեն գլխացը վաղց և մեր ձամբան խափանեց։ Մուսգովան, Ժան, ասամ չէ բուռնածի իման ամօղին, ըսաւ իրեն. « Ա՛ր կ'երթաս։ Այդ գերմանացին տապալկին մէջ հմայութիւն մ'ըրաւ։ Դժոխք դատապարտելոց պէս ամենին ալ կը պայթնիք, սակայն կ'ուղեիք որ մեզմէ առաջ ինքը մեանի։ »

Դարձեալ ըստով յոյս կ'որոնցուցի։ Տեղագրի գալուստն, Յոհան Հարրիսն նախանալական միջնորդութիւնն, Հաճի՛ Սգաւորոսի բուրովն փոխուիլն, այն ամբարտաւան գլխոյն իւր բանտարկելոյն ոտից առջևը խոնարհիւն, մէկ քաւորդ ժաման մէջ հանդիպած այսպիսի գեղեցիկ ըզգը տանկանվրայ շրթն էին. արգէն անցեալը մուգած՝ յախուան կերպով հանդերձելոյն մէջ կը նետուէի։

ՉՄուսգովան անսածիս պէս թոյնը յիշեցի. իմացայ որ ամէն վայրկեան ահաւոր դէպք մը կ'երազեր։ Լեռանց Թագաւորն ընդգրկեցի, թեկնալ վրին պլէցի և երգուընցուցի որ անպաղ զիս տանի։

« Պատեալ վասնդ մէջ է, ըսի իրեն, Յըցուր այս կատարն մարդկանց՝ որ թագաւոր ես։ Մի պատասխանիր. խօսքերն անօգուտ են։ Անդինք իրենց մարմնոյն վրայէն՝ Դուն ալ չես գիտեր թէ ինչ ազատանուդ մէջ ինչ չունուն։ Աղբիկդ կը սիրէ զՅոհան Հարրիս. տարակոյս չունիմ ասոր վրայ, ինչի ինծի քրտառովանեցաւ։ »

— Սպասէ, պատասխանեց, նախ անցինք, վերջը կը խօսինք։

Կամացուկ մը զին գետին գրուաւ, և ձեռքերն սեղմած աւազակաց մէջ վազեց: « Ինչո՞ք էք, աւազակեց, ո՞վ որ միւրորտին գալի՞ք ուղե՞՛ք ինծի հետ պիտի իտուի: Ի՞նչ հմայութիւն կը կարծէք որ ըրած ըլլայ: ձեզի հետ ես ալ կերայ, արգէ՛ք ես ալ հիւանդ եմ: Թողուցէք որ եղևն ասկէ. պառուաւոր անձ մ'է. բարեկամս է »:

Յանկարք երեսի գոյնը նետեց, ծռակները չըկրցան մարմնայն ծանրութիւնը վերցնել: Քովոյ նստեցաւ, ականջիս ծոցեցաւ և աւելի ցաւով քան թէ բարիութեամբ ըսաւ.

« Այնտե՛հ. ինչո՞ւ համար ինծի չիմացացիր զմեզ (Թռնաւորեիք) »:

Թագաւորին ձեռքը բռնեցի. բոլորովին պաշտօնէր. կերպարանքը փոխուեց էր. մարմանրեայ գէպին աժգոյն էր:

Երբ զայս տեսայ՝ բոլորովին ուժէ ինկայ և դէրեթէ կը մեռնէի: Աշխարհքիս վրայ այլ ևս յուսալու բան մը չուէի. արդէն ինքզինքս իսկ չէի գտաւարարտած սպաննելով այն անձը՝ որ կը ջանար զիս ազատել:

Թողուցի որ գլուխը կուրծքիս վրայ կ'ընցնէ, և աժգոյն և օտաւած՝ ծերոյն քով ես ալ տնչարժ կեցայ:

Արդայն Մուսաղիան և այլք ոմանք ձեռքերին երկնցուցին որ զիս բռնեն և իրենց հոգեվարի ցաւոց մասնակից ընեն: Հաճի՛— Սգաւորս ալ կարողութիւն չուէի զիս պաշտպանելու համար: Երբեմն երբեմն աշուար հէծեմանք մը այս վիճխարի մարմինը կը ցնցէր, ինչպէս փայտաշարին կայմը հարկւրամայ կաղնի մը կը շարժէ: Աւազակք կը կարծէին որ հոգի կու տայ, և թէ աշխարհէն ծերը վերջապէս կ'իյնայ յաղթանայալ՝ ի մահուանէ: Ձիրենց իրենց գլխաւորին հետ միացնող բոլոր կապերն՝ չաչու, երկիւղ, յուսոյ և երախտադիտութեան, սարգոստային պէս խորտակեցան: Յոյնը աշխարհիս վրայ ամենէն աւելի օտաւարակ աղչէ և, իրենց փոփոխական և աննուաճելի ունայնասիրութիւնն երբեմն կը խնարհի, բայց զսպանակի մը նման իսկայն կ'ընդլայնի: Պէտք եղած ժաւմանակը գիտեն աւելի ջորաւորին վրայ յենուղ կամ խոտարարար աւելի շարպիւրի մը ետեւն երթալ, բայց ոչ երբեք կը ներին զիրենք պաշտպանող կամ հարստացնող տիրոջ: Երեսուէն աւելի դարերէ վեր այս ժողովուրդն ունի անձնասէր և նախանձաւոր միւթթիւնը՝ զոր հարկ կը միացնէ, յօժարութիւնը կը բաժնէ, և զոր ոչ մի մարդկային զօրութիւն կրնայ ի մի ձուլել:

Հաճի՛— Սգաւորս իւր անձին ֆեստոն խաւցաւ՝ որ եօթանասուն Յունաց անպատահաս չի հրամայուիր. իւր բարոյական ոյժէ և ընկան զօրութիւնն կորսնցնելու վերջը վայրկեան մ'ալ շտեկայ իւր հեղինակութիւնն: Թողլով գնիւսն, գըլ՝ որք իրենց տանջանքներէս զարեւելով, ըրնցին կը սպառնային ինձ, առողջ մարդիկ իրենց

օրինաւոր Թագաւորին աչքին առջև՝ Կոյցիտոս անուամբ զայրենամիտ և կոպիտ դեղացիի մը քով ժողովեցան: Արիկայ աւազակաց խմբին մէջ ամենէն աւելի շատասխտ և աներեսն էր, անհնաճար և անարի, լիբք. պղծախոս աննոց. մէ մին՝ որք կռուի առնէ կը ծածկուին և յետոյ յաղթութեան գործարը կը կրեն. բայց այսպիսի զիպուածնեռու մէջ բազոր աներեսներուն և շատասխոսներուն կողմէ է: Կոյցիտոս՝ իւր Թագերուն վրայ հպարտացած, կըցածին չափ հայ. հոյութիւններ կը տեղար Հաճի՛— Սգաւորսի գիտելի վրայ, ինչպէս դիտածը մը մեռելին դա գաղտնի վրայ հող կը նետէ:

« Այս վերջապէս զքեզ ալ տեսնը, կ'ըսէր, շարպիկ մարդ, անյաղճելի զօրավար, ամենաւարող Թագաւոր, անվերաւորելի մահկանացուն: Դուն քու փառքդ չէիր գողցած, և մենք քու վրա չլուսահանալու խորագէտ չէդսնը: Քու ընկերութենէդ ինչ շահեցանք: Մեզի ինչ բանիւ կար: Մեզի ամէն ամիս յիսունըսոր ֆրանգ ողորմելի թոշակ մը կու տայիր, գրեթէ վարձաւորի վճարք մը: Զմեք սե հացով և մքրած պանրով կերակրեցիր, ուսկից շնոր իսկ կը զգուէին, իսկ դու հարստութիւն կը դիզէիր և բոլոր օտար սեղանաւորաց ոսկիով բեանաւորած նուեր կը զրկէիր: Մեր յաղթութիւններէն և լերանց վրայ Թափած քաղ աղւնէն մեզի ինչ օգուտ եղաւ: ոչ ինչ: Կողողաւտ, աւտար, փրկանք բանաւարկելով, վերջապէս ամէն բան քեզի կը տեղահանէիր: Ստուգիւ միայն սուբիններու հարուածներն մեզի կը թողուիր, և դու այս շահին բնաւ մասնակից չէիր ըլլար: Երկու տարեկ ի վեր քեզի եր ծառայեմ. տասնուչորս վերք ընդ ուններեմ կ'անակիս վրայ, իսկ զուսն սպի մ'ալ չես կրնար ցուցնել մեզի: Գէթ այս ամէն բանէ վերջը զմեզ կտաւաճաւրէլ քիանայիր. գտնեա այն աղէկ առիթներն ընտրէիր յորս թէթե կորուստով մեծ վտասակ ընէիր »:

« Բայց ընդհանապէս զմեզ բանակին գեմացն հանեցիր և ջարդել տուիր. մեր ընկերաց դահիճն եղար, և զմեզ անխուսափելի վտանգաց մէջ գրիր: Վերջապէս բանագաւթիւն ես ուրեմն վերջ տալու գործոցդ և քաշուելուն: Դատ կը փափագիս զմեզ ամենքնիս ալ Վասիլի քով թաղուած տեսնել և անոր համար զմեզ այս անիճեալ միւրորտին ձեռքը մատնեցիր, որ մեր ամենաքաջ զօրաց վրայ կ'ախարդութիւն ըրաւ »:

« Բայց ոչ յուսարոր մեր վրէժխնդրութենէն կարենաս ազատիլ: Գիտեմ ինչու համար կ'ուզես որ մեկնի այս գերմանացին. իւր փրկանքն անշուշտ Զարեիր է: Բայց ինչ պիտի ընես այն ստակը, հետք մեկտեղ անցնի պիտի տանիս »:

« Մտնը հիւանդ ես, թշուաւ. Հաճի՛— Սգաւորս: Միւրորտն քեզի իսկ չէ խնայած. գու ալ պիտի մեռնի. և շատ աղէկ պիտի ըլլայ: Բարեկամք, այսուհետեւ մեր անձին տներն ենք: Այլ ոչ

ուսմբ պիտի հնազանդենք. ուղաճնինք պիտի ընենք, ամենէն աղէկ բաները պիտի ուստենք. Ագինեայ գինին բոլոր պիտի խմենք. ամբողջ անտառներ պիտի այրենք բազմաթիւ արջառոց հոտեր եփելու համար. Թաղաւորութիւնը պիտի սպաստուս կենք. մայրաքաղաքը պիտի առնենք և պաշտուս պարտիզայ մէջ պիտի բանակինք: Միայն Թողուցէք որ ես առաջնորդեմ, բոլոր աղէկ աեղերը գիտեմ: Նիսա մեր ծերը իւր սիրելի միւրտին հետ հեղեղատին մէջ ձգենք. յետոյ կ'ընեմ ձեզի թէ ինչ պէտք է ընել»:

Վոլցիտայի ճարտասանութիւնն ունենդրաց ծափահարութեան արժանանալով՝ գրեթէ մեր կեանքը վտանգի մէջ դրաւ:

Հաճի՜ր Սգաւորսի ծեր բարեկամներն, տաս կամ տասներեկու անձնանուէր բալէկալը, որք կրնային Թերևս իրեն օգնութեան հասնիլ, բայց ամէնքն ալ իրեն սեղանտկից ըլլալով՝ ազեայց սաստիկ ցաւերով կը տանջուէին: Բայց ռամիկ ճարտարախօսն իշխանութեան չի կրնար հասնիլ՝ առանց այլոց նախանձն յուզելու:

Սրբ գրեթէ յայտնուեցաւ որ Վոլցիտա առաջակաց խուճրին գլուխ պիտի կենայ, Թամպուրիս և այլ սակաւաթիւ փառասելք հակառակ կեցան և մեր կողմը անցան: Ամէնքն ալ իրենց զորավարի փոխանորդ այնպիսի անձ մը աւելի կ'ուզէին ընտրել որ կարենայ զինքը առաջնորդել, քան թէ այն յանապիս ինքնահաւան շատախօսն: Երբուն անմտութիւնը ամենուն մտաց հակառակ էր:

Դարձեալ կ'իմանային որ Թաղաւորն ալ շատ չապրիւր և թէ հաւանաբար իրեն յաջորդ պիտի ընտրէ իրեն քով մնացող հաւատարմի անձանց մին: Աւաղորութեան ամենամեծ կէտ մ'էր և այս. և շատ հաւանական էր որ սեղանաւորք ալ ապստամբական ընտրութենէ մ'աւելի՜ Հաճի՜ր Սգաւորսի ընտրութիւնն հաստատելին:

Մեր կողմը ութ կամ տաս ձայն կար, մեր կ'ըսեմ՝ վասն զի երկուքնիս նոյն վայրկեանին մի անձ եղեր էինք:

Եւ Լերանց Թաղաւորին պլլուեցայ, ինքն ալ արդէն մէկ թէր լզին վրայ դրեր էր: Թամպուրիս և իր կողմնակիցքն քանի մըխօսեցով միաբանեցան. մէկնիմէկ պաշտպանութեան ծրագիր մը շինեցին. երեք անձիքն աղմուկն և շփոթութիւնն յարմար առիթ գտնելով՝ Տիմիդրիի հետ աւաղակաց խուճրին զինանոցը վազեցին, զէնք և փամփուլաւ դարաստեցին և ճամբուն մէջ տեղ՝ վառօգի երկայն տողան մը տարածեցին: Յետոյ զգուշութեամբ դարձան և մարխին մէջ խառնուեցան: Վայրկենէ վայրկեան երկու կողմերը մէկմէկէ աւելի կը հեռանային, հայհայտութիւնը նոտերու պէս մէկ զնդէն դէպ'ի միւսը կը սլանային: Մեր կողմի ախոյեանք՝ կըռնակին Մարիանայի սենեկին տուած, սան,

գուժը կը պաշտպանէին, իրենց մարմինը մեղի պատուար ըրեր էին, և զիշնամին Թաղաւորին սենեակը կը մշէին: Թառնորգին ամենէն բուռն ժամանակը՝ ատրճանակի հարուած մը թնդաց: Կրակէ երկը մը փռուոյն վրայ ընթացաւ, և ահաւոր ձայնմուսնը մը զտպաս վեր նետեց:

Վոլցիտա և իւր կողմնակիցք՝ այս ձայնմուսնէն չէն ապշած՝ խուռն դէպի զինանոցը վազեցին: Թամպուրիս և ու վայրկեան մը կորսնցուց, վերցուց զՀաճի՜ր Սգաւորս, և զահալվիտաբար սանդիսէն իշխալով՝ զինքը ապահով տեղ գրաւ. դարձաւ զիս առաւ և Թաղաւորին ոտից առնէ. նետեց: Մեր բարեկամք խուցին մէջ ամրացան, ծաւերը կարեցին սանդուխին անցքը կարեցին և պաշտպանութեան պատրաստուեցան, մինչդեռ Վոլցիտա իւր շղթադնացութենէն չէր գարձած և իւր պաշտութենէն գեռ չէր սթափած:

Նոյն ատեն մերք զմեզ համբեցինք, և մեր բանակը կազմուցնէն էին Թաղաւորը, իւր երկու ծառաները, Թամպուրիս՝ իւր ռութ առաջակիներով, Տիմիդրի և ես. ընդ ամենն տասն շուշուր անձիք, որոց երեքը անկարող էին պատերազմելու: Գաֆէճին իւր ախրով հետ թուհաւորուէր էր, և Թուսին առաջին նշանները կը սկսէր զգալ: Սակայն մենք մարդգլուխ երկու հրացան ունէինք, և ուղղանուս չափ փամփուլաւ, մինչդեռ լիշնամիք իրենց վրայ ունեցածէն աւելի զէնք և պաշար չունէին:

Սակայն աւելի բազմաթիւ և յարող գիրք ունէին: Ճշգիւ չէինք գիտեր թէ որչափ կարող անձ ունէին, սակայն քսանուհինգ կամ երեսուն յաք. ձակողաց դէմ պէտք էր պայտաստուիլ: Հարկ չկայ նկարագրել ձեզի պաշարուած վայրն. արդէն կը շանչնայ զայն: Սակայն հաւատացեք որ տեղւոյն տեսարանը շատ փոխուած էր այն օրէն ի վեր՝ յորում առաջին անգամ՝ Քորֆուցին հսկողութեամբ՝ ընդ Սիմըն Միշնով Մարիանայի նախաճաշ ըրի: Գեղեցիկ ծառերը արմատախիլ եղեր էին, և սոխակը հեռացեր էր: Սակայն միայն այս գիտցած եղէք որ թէ՛ ուլ և թէ՛ ձախ կողմէն նոյն իսկ լիշնամաց անմտաբէլի ժայռերով մենք պաշտպանեալ էինք:

Բարձրէն՝ Թաղաւորին սենեկէն՝ մեր վրայ կը յարձեկէին, և հեղեղատին ստորոտը մեր վրայ կը հսկէին: Մէկ կողմէն իրենց կրակը մեր վրայ կը տեղար, միւս կողմէն մենք իրենց պահակաց վրայ կը աղայինք, սակայն միեոց այնչափ ընդարձակ էր, որ գրեթէ ի զուր կը ծախէինք վտարը:

Եթէ Վոլցիտա և իւր ընկերներն պատերազմի ամենափոքր ծանօթութիւն մ'ըսկ ունենային, մեր բանը լնցինք էր: Պէտք էր ցանկը քակել, բռնութեամբ ներս մանել, դմեզ պատի մը գամել և կամ հեղեղատին մէջ թափել:

Բայց անմիտը՝ որ մեր մէկուն դէմ երկու
մարդէն աւելի սննէր, ուղեց ինայուժեամբ
գործածելու պաշարն և քսան անկարող հրա-
ցանածիք գնելու որոնք և ոչ իսկ հրացան արձա-
կէ գիրտէին: Մերիններն ալ թէպէտ շատ ճոր-
տար չէին, սակայն աւելի խոհմէ և շարտարու-
թեամբ կուսաւարեայք, դեռ գիշերը չհասած
հինգ գլուխ ջախջախեցին: Պատերազմողք մէկ
զմէկ անուամբ կը ճանչնային: Հոմերոսի գիւ-
ցազանց պէս հեռուէն մէկմէկու հետ կը խօսե-
ին: Մէկ կը կը ջանար իրեն կողմը դարձնել զա-
խոյեանն իրեն ուղղելով հրացանն, իսկ մեւն
այս հրաւերքին քաղաքով մը և կամ յիշոցով մը
կը պատասխանէր: Այս պատերազմը զինեալ
վիճարանութիւն մ'էր, յորում երբեմն երբեմն
վառաչն ալ իւր կարծիքը կը յայտնէր:

Իսկ ես, հրացանի գնդակներէն ապահով ան-
կիւն մը տարածեալ, կը ջնայի իմ ձախորդ
գործս սրագործել և լերանց թշուառ Թագաւո-
րը կենդանուողնել:

Սաստիկ կը տանձուէր. կիզել ծարաւ և որո-
վայնի սաստիկ ցաւ կը զգար, իրտառած ձեռքերն
և ոտքերն բռնութեամբ կը քաշուէին:

Երակը մեզմ' կը դանդէր, հեւալով շունչ կ'առ-
նէր: Կարծես թէ ստամոքսը ներքին գահին մը
հետ կը կռուէր, և չէր կրնար զայն դուրս մղել:
Սակայն միտքը դեռ իւր աշխուժութիւնն և
հանգարտութիւնն չէր կորսնցուցած: Իւր կեն-
դանի և թափանցող նայուածքն հորիզոնին վը-
րայ Սարամինայ նաւահանգիստը կը փնտռէր և
Ֆրգինիի երեքուն բանակ:

Ձեռքս բռնած ըստ ինծի. « Բժշկէ զիս, սի-
րելի որդեակ, Բժիշկ ես, պէտք է զիս բժշկես:
Ըրածիք կը ներեմ, իրաւունք ունէիր. կրնայիր
զիս սպաննել իսկ, վասն զի կ'երգրուամ' որ ես
ալ չեմ: Գոհ Հարիս բարեկամ չըլլար, կ'ըս-
պաննէր զեք »:

« Արգեք զիս տուրող ծարաւին դէմ գար:
ման մը չկայ: Իմ կենանքս չեմ մտածեր. գիտ-
ցած ըլլաւ. ես արդէն բուսական տարեցայ,
բայց թէ՛ ես մեռնով, զքեզ ալ պիտի սպան-
նեն, և իմ թշուառ աղքիկս պիտի խղճուի: Կը
տանջուիմ. Ձեռքերու բռնէ, կարծես թէ ալ
իմքներս չեն: Բայց կը կարծես որ այն Ամե-
րիկացին յոռեգիւն իւր սպառնալքներն ի գործ
դնել. քիչ մ'առաջ ինչ զեւեր կ'ունի. Ֆրգինի
կը սիրէ զինքը: Այն գոթաղջը, զինքը մեծ-
ցուցեր էր որ թագաւորի մը կինն ըլլայ: Աւե-
լի կը փափաքիմ զինքը մեռած տեսնել քան
թէ...: Ո՛չ, հանդերձ այսու, ուրախ եմ՝ որ
այն երկամտաբոլը սիրէ. Թերեւս գիշայ վրան.
գուրք իրեն ինչն էք. բարեկամը և ոչ այլ ինչ. և ոչ
իսկ հայրենակից էք: Մարդ ուզածին չափ բարե-
կամ կրնայ ստանալ. բայց Ֆրգինի պէս երկու
կին չի կրնար գտնել: Եւ թէ՛ չա՛հ մ'ունենամք
լըր բարեկամներս սիրով կը խղճեմ, բայց ոչ եւր:

Բեք կին մը որ զիս կը սիրէ, Գիւնձ գիտնար թէ
որչա՛ր հարուստ է աղքիկս: Ամերիկացիները
շահախոհիք մարդիկ են, գէթ այնպէս կ'ըսեն:
Սակայն թշուառ անմեղ գաղթիկս չի գիտեր իր
ունեցածը մեծութիւնն. պէտք էի իմացնել իւ-
րեն: Հիմա ինչպէս կրնամ իմացնել իրեն՝ որ
չորս միլիոն օփու ունի: Կըլցիտայի բանտար.
կեանքն ինք: Բժշկէ ուրեմն զիս, յանուն
սըքայութեան բոլոր սրբոց, որ ջանջախեմ
այս անմիտ մարդն »:

Ես բժիշկ չեմ, և դեղաբանութեան (toxicol-
ogie) համառօտի միայն նախնական սկզբունք-
ները սորվեր եմ. սակայն նոյն աստն միտքս
եկաւ որ զառիկով թուանաւորեալ անձ մը կըր-
նայ բժշկուել գրեթէ Սանկրատօ բժշկին սրով:
Հիւսնակի սրկորս սկսայ խաղտել, որպէս զի
իւր ստամոքսն այն անհանդուրժելի բեռն
աղատեմ: Մտտերս իրեն փոխեցուցել գեղի
անշ ծառայեցին, և քիչ մը վերջը կը յուսայ
որ թոյնը մեծաւ մտածմբ դուրս ելլէ: Յետոյ
հակադէպութեան արդարեւն առաջ եկան,
մորթը՝ սաստիկ ջերմութիւն մը օտացաւ, երա-
կին զարկն երգեց, երեսը զայն առաւ և տքե-
րն արեան նուարէրով լեցուցան: Հորցուն-
ցի թէ արգեք այս մարդկանց մին կրնայ իրմե-
սրիւն առնել: Այս խօսքիս խնդին իւր բազուկը
կապեց, ամենայն հանդարտութեամբ իր երակաց
մին բացաւ, միշտգեռ քիչ հեռուէն հրացաննե-
րու հարուածոց ձայնը կը լսուէր, և ի դերեւ եւ-
լած գնդակէ՛ ցեխն իւր վրայ կը ցառկէցնէին:
Մէկ լիարեւ արեւն թափեց յերկիր, և ցած և
հանգարտ ձայնով հարցուց թէ ուրիշ ինչ պէտք
է ընէր: Հրամայեցի որ խմէ այնչափ մինչև
որ զառիկին անցորդ մտներն այս ըմպելիաց
հեղեղն առնէ աստի: Բարեբախտաբար այն ձեռ-
մակ փրկուող տիկն' որ Վասիլի մահուան պատ-
ճառ եղաւ, դեռ խուցին մէջն էր: Այս ջրախա-
ռն գինին՝ թագաւորին կեանքն աղատեց: Տը-
ղու մը նման հնաշանդեցաւ ինծի, և կարծեմ
որ առաջին անգամ զաւանթը մտածեցած ժա-
մանակս՝ այն թշուառ և վշտաշարժոր ծեր վեհա-
պետն բռնեց ձեռքս և կ'ուզէր համբուրել զայն:

Երեկոյեան ժամը տասին թագաւորը շատ ա-
ղէկ էր. բայց իւր գափփանի մեռեր էր: Այն թը-
նաւաւ արարածը ոչ թշուղը կրցեր էր թափել և
ոչ տաքանալ: Իր գիակը ջրվէժին բարձրէն հե-
ղեղատն մէջ նետեցին: Իոյլը մեր պաշտպանողք
անխոց և շատ աղէկ վիճակի մէջ էին, բայց գեկ-
տեմերն բամոյ գայլերն նման սովաւցեալ էին:
Իսկ ես քսանուշորս ժամէ ի վեր ծով էի, և ոչ
տամբս իւր իրաւացի քանդաւոր է՛ր: Թըշ-
նամիք՝ մզիկ յաղթելու համար, բոլոր գիշերը
մեր զինուն վրայ՝ ուսելով խնկով անցուցին:
Մեր վրայ ալ ոչխարի ոսկորներ և գատարի տիւ-
կեր իւր նետներն: Մերինները երթագրութեամբ
հրացանի հարուածներով կը պատասխանէին:

Որոշ Կերպով կը լսէինք թէ ուրախութեան և թէ մահուան աղաղակներն: Կողքիտա գինովցեր էր, վերաբերալք և հիւանդք միաձայն հ'ոռնային: Մուսգական երկայն ժամանակ չաղաղուկէց: Աղմուկին պատճառաւ բոլոր գիշերը Թագաւորին բով հսկեցին: Ահ, պարոն, անծի մը համար որ երկրորդ օրուան վրայ ապահով չէ որդակէ երկայն կը թուին գիշերներն:

Երբքարթրթի առաւօտ օրը միշտ և անձրևային էր: Արևուն ծագման միջոց երկինքն ամպերով ծածկուեցաւ և զօրշաղոյն անձրև մը հաւասարապէս թշնամեաց և մեր վրայ սկսաւ տեղալ: Թէպէտ մենք զգաստ գտնուեցանք մեր զէնքերն և փամբոռուտերն ապահովելով, բայց Աղջիկ տա սպարապետին բանակը չկրցաւ նոյն ըզգուշութիւններն ընել: Առաջին կուիւր մեզի շատ պատիւ ըրաւ: Թշնամին ազէկ չէր ծածկուած և կ'արձգէր հրաքանն: այս կուիւր այնպէս գեղեցիկ երեւցաւ ինծի՜ որ ես ալ միանեւրուն նման հրացան մ'առի: Այս հրացանին յառաջ բերած արդիւնքն՝ եթէ քանի մը տարի վերը իբրեւ բօխչ ընդուռուիմ՝ այն ատեն կը գրեմ ձեզի: Արդէն բաւական սպանութիւն պատմեցի ձեզ՝ ի գործ եղեալք այնպիսի անձ մը որոյ արուեստն չէ: Հաճի՜ Սգաւորոս ուղեց իմ օրինակին հետեւիլ, բայց ձեռքերը չէր կրնար գործածել, մասանց ծայրերը ուռեր և սատիկ կը ցաւէին, իսկ ես սովորական համարձակասեալ տեսութեամբս յայտնեցի իրեն, որ այդ անկարողութիւնը հաւանականաբար ցկեանս կը տեւէ:

Ժամը իննին մօտերը, (թշնամին) սր մեզի ամենայն ուշադրութեամբ կը պատասխանէր: Եսն կարծ թիկունքը մեզի դարձուց: Ահաւոր հրացանաձգութիւն մը լսեցի ուղղեալ դէպաւ թըշնամին, և ասկէ հետեւցողի որ Կողքիտա զօրաւարը ետեւէն պաշարուէր էր: Ո՛վ էր արդեօք այս անձանօթ դաշնակիցն որ մեզի այսպիսի մեծ ծառայութիւն մը կ'ընէր: Խոհեմութիւն էր քակել մեր պատուարն և միանալ անոնց հետ: Աւերած զօրա չհարուցի՜ իսկ թագաւորը կանուշաւոր զօրաց գունդ մը կը կարծէր, և Թագաւորս ընչացքները կը խածնէր: Բոլոր մեր արաքիւյաներն շուտով պարզուեցան, ինծի ոչ բոլորովն անձանօթ ձայն մ'աղաղակեց Allalight!

Շատ աղիկ: Երեք երիտասարդ յոյսից ցըրուխ գինեալք, վագրի նման յարձակեցան, ցանկապատը անցան և մեր մէջն ինկան: Հորբիս և Լոպսդէր ձեռքերնին՝ վեց հարուածով երկեւրուաւորձանակ ունէին: Յակոբոս հասարակ հրացան մը կը շարժէր, բուժը խախտ մը պէս վեր բռնած. ինքն այս ոճով կը դարձածէր հրազէնը:

Եթէ խուցին մէջ կայծակ ինկնար այս անձանց յանկարծական մուտքէն աւելի մագական արդասիք մը յառաջ պիտի չերէր, որք լիարուռն գիշերներ կը բաժնէին, և կարծես թէ ձեռքերնին լի էր մահուամբ: Իմ երեք սեղանակից

քոս աղմուկէն, շարժմունքէն և յաղթութեան նէն գրեթէ սաքրեալք, ոչ զՀաճի՜ Սգաւորոս և ոչ զիս, այլ միայն սպաննելու մարդիկ տեսան:

Մեր խեղճ ախոյեանները՝ զարմացած, ապշած, առանց ժամանակ իսկ ունենալու իրենք զերենք պաշտպանելու կամ ճաննչալու՝ միաւորեցան: Ես իսկ, որ կ'ուզէի իրենց կեանքն ազատել, անկիւսն քաշուած ի զուրկ աղաղակէի, իմ ձայնս վառուցի շառաւիմանէն և յաղթողաց աղաղակներէն կը խափանուէր: Տիմիգրի՜ Հաճի՜ Սգաւորոսին և իմ մէջ տեղս պահուեալ, ի զուր իւր ձայնն իմինիս հետ կը միացնէր: Հորբիս, Լոպսդէր և Յակոբոս կ'արձկէին, կը վազէին, կը գարնէին իւրաքանչիւրն իրեն լեզուով հարուածներն համբերով:

One! (մէկ) կ'ըսէր Լոպսդէր:

Two! (երկու) կը պատասխանէր Հորբիս:

Tre! quattro! cinque! (երեք, չորս, հինգ) կ'աղաղակէր Յակոբոս: Հինգերորդ զոհը Թագաւորն եղաւ:

Հրացանին հարուածին տակ՝ քարի տակ ձրջմուած կալինի մը նման Քախախեցաւ: Ընդեր չորս կ'ողմը յայտնէ, և մարմինը՝ աղբէր մէջ ինկաւ: Հինցած կտակ ծրարի մը նման զոր թափել կին մը ջրոյն եղբւրը կը նետէ: Բարեկամ ներս իրենց այն ահաւոր գործին մէջ պէտք էր տեսնել: Ախտուժութեամբ կը սպաննէին, և իրենց՝ ի գործ գրած արգարութեան վրայ կ'ուրախանային: Հովն և արշաւանքն իրենց զինանոցները տարեր էին. մազերին յիտուստ կը ծածանէր. և աչքերէն ալ այնպիսի մահաբեր պայծառութիւն կը շողար՝ որ գժուար էր որդի չէլթէ արդեօք մահուան պատճառ աչքերն են թէ ձեռքերը: Կրնար մէկը ըսել թէ այս ընչապէս ձեռք երրորդութեան մէջ՝ ինքն իսկ Հոմերոս մարմնացեր էր:

Երբ չորս գին հարթուեցաւ, և բայց ի միտաւորելոց, որք դետնին վրայ կը սողային, ուրիշ թշնամի չէին տեսներ, այն ատեն ընչեւ առին: Ամենին առաջ Հարբիս օղի յիւնց: Յակոբոս կը տարակուսէր որ ըլլայ թէ միւսներուն հետ Հաճի՜ Սգաւորոսի զուրկն ալ Քախախեց էր: Հարբիս բուրդ ուժովն աղաղակեց. « Հերման, ուրիշ »:

— Հոս եմ, պատասխանեցի. և երեք աւերիչքն գէպ իմ կողմս վազեցին:

Լէրանց Թագաւորն, թէպէտ շատ տկար էր, բայց մէկ ձեռքովն ուսիս կ'աթնեցաւ, կանակը ժայռին առաւ, ուշադրութեամբ նայեցաւ այն անձանց՝ որք մինչև իրեն հասնելու համար այնչափ մարգ սպաններ էին, և անվրդով ձայնով ըսաւ. « Ես եմ Հաճի՜ Սգաւորոս »:

Արդէն գիտեք որ իմ բարեկամներն երկայն ատենէ ի վեր այս ծեր բալիկարը պատուհասելու առիթն կը սպասէին: Թաշտարը էին մէկ մէկու հանգիստով տեսնելի բնահաւան օրը: Միս,

գրային աղբիւնք, ուրիշ հազարաւոր զոհերու, իմ
և նոյն իսկ իրենց զրեժը պիտի առնէին, Բայց
այսու հանդերձ հարկ չեղաւ որ ես ղերեմք ար-
գիւնէմ վասն զի այս յաղթահարեալ գիւցացիին
վրայ դեռ ևս մեծութեան այնպիսի կեանք մը կը
փայլէր՝ որոյ առջև իրենց ցասումը չէտուով զե-
ջաւ, ապուրթիւն փոխանակելով՝ Երեքն ալ ե-
րիտաւարդ էին, և այնպիսի հասակի մը մէջ յո-
րում պատու չէր իրենց զէնք գործածել զիսա-
թափ թշնամւոյն վրայ :

Քանի մի խօսքով պատմեցի իրենց, թէ ինչպէս
Թագաւորը թէպէտ կիսամուռ, բայց զիս բոլոր
իւր խոսմբին զէմ պաշտպանած էր, և նայն իսկ
զինքը թուաւորած օրս : Բացատրեցի իրենց
ընդմիջած պատերազմը, ցանկապատին պատճա-
ռը, այն տարօրինակ կուխի՝ զոր ընդմիջեցին
մեր պաշտպաններն սպաննելով :

« Իրենց աւելի դէշ, ըսաւ Յոհան Հարրիս :
Արդարութիւնը զմզմ կուրցուցեր էր : Եթէ այն
հինգաւորք իրենց մահուընէն առաջ Թարի գոր-
ծեր ըրեր էին՝ հանդերձեալ աշխարհին մէջ թող
հաշիւներն տեսնեն, ես չեմ հակառակիր » :

« Երեքեք, ըսաւ Լուսիգեր, վասն զի բազմու-
թեամբ չըրցանք օգնութեան զաւ, քայց փայտ
մի ընէք : Երկիրկու բազմահարուած առոճա-
նակ ձեռքերինս, ուրիշ երկուք ալ գրպաններն
ունենալով, քսանուշորս մարդու ոյժ ունինք :
Չստոնք սպաննեցինք, միւսներն ալ թող գան :
Այնպէս չէ՞, Յակոբոս » :

— Ես, ըսաւ Մտիցոցին, հիմա այնպէս աղէկ
արամաբարութեան մէջ եմ՝ որ յանձն կ'առնեմ
նոյն իսկ չըլուք բանակ մը հարուածել : Եւ այն
աստե՛ն պիտի վկայեք որ այս երկու ձեռքերս
միայն նամակ կըրելու համար չեմ գործածիր :

Սակայն թշնամին իւր աղշուութենէն սթափած,
նորէն պաշարումն սկսեւր էր : Երեք կամ չորս
աւազակք մեր պարսպին մօտեցեր և կոտորածը
գիտեր էին : Կողքիտա չէր գիտեր ըսելիքը այս
երեք պատուհասից վրայ՝ որք կուրօքն թէ զբա-
րեկման թէ զթշնամու զարկեր էին, քայց
կ'ենէն աղբիւր որ կամ սուրն կամ թոյնը զինքը
լեռանց Թագաւորին ձեռքէն ազատեր էր : Հը-
րամայեց զգուշութեամբ մեր պաշտպանութեան
պատուարները քակել : Մենք սանդուղէն տալը
քայլ հեռու պարսպի մը սակ ապակիներէ՝ չէ-
ինք տեսնուեր : Երիտաւորին նիւթոց անկման
ձայնէն բարեկամներս զէնքերնին դարձեալ
պատրաստեցին :

Հաճի՜ր Սրաւրոս թողուց որ գործեն : Յետոյ
Յովհան Հարրիսին հարցուց :

- Տոգիրի ո՞ւր է :
- Նաւուս մէջ :
- Իրեն քիսա մը ըրիր :
- Միթէ մանկամարդ աղջկունքն չարաբե-
լու դաս առի ձեզմ :

— Իրաւունք ղանիք, ես թշուաղ ծեր մ'եմ :

Ներէ՛ ինծի : Խոստացիր որ ղինքն ազատես :

— Ի՜նչ կ'ուզես որ ընէի իրեն : Հիմա՛կ որ ըլ-
շերման գտայ, երբ որ կ'ուզես կը դարձնեմ ղին,
քէ :

- Աւանց փրկանաց :
- Այնտա ծեր :
- Հիմա՛կ պիտի տեսնես, ըսաւ Թագաւորն :
Իմ անմոռութիւնս :

Ձախ թեւը Տիմիգրիին վզին վրայ դրաւ, սա-
ռած և գողգորուն ձեռքը դէպ ի սրոյն երախա-
կաշն երկնցուց, գծուարութեամբ սուրը պա-
տենին մերկացուց, և դէպ ի սանդուղի ղինեց,
ուր Կողքիտայի կողմնակիցք գեգեւելով իրենք
զինքնք վտանգի մէջ կը գտնէին :

Ձինքը տեսնելուն ամէնքն ալ ետ քաշուցանի,
կարծես թէ երկիրը պատուեցաւ՝ գծիտից մեծ
դատարանին ճամբայ տալու համար : Տանու-
հինգ կամ քսան հոգի էին, ամէնքն ալ ղինեալ,
ոչ ոք համարձակեցաւ անձը պաշտպանել, ար-
հարացնել և կամ փախչել : Յարուցեալ թագա-
ւորին հասուր ղեղայութեան առջև՝ ոտքի վը-
րայ կը դադային : Հաճի՜ր Սրաւրոս ուղղակի
Կողքիտայի դնաց՝ որ կը ծածկուէր, միւսներէն
աւելի ստուած : Անհատատի ուժգնութեամբ
մը թեւ վերցուց և գետին ձգեց սարսափմամբ
լի՝ այն անորդ գլուխը : Այսպէս Թագաւոր սու-
րը ձեռքէն ձգեց գիւղին քով և չուզեց ալ վեր-
ջնել :

« Երթանք, ըսաւ, պարսպ թող կենայ պա-
տեանս, սուրը ալ բանի չի դար, և ոչ իսկ ես, ալ
լինայ » :

Իւր հին ընկերները իրեն մօտեցան՝ թողու-
թիւն խնդրելու համար : Ամանք կ'ազալէին որ
զինքնք չթողու, ըսելով թէ չենք գիտեր ա-
ռանց քեզ մէջ ինչ պիտի ըլլանք : Ամենեկին
պատասխան չառաւ անոնց :

Խնդրեց որ ղինքը Կատտիա տանինք՝ ձի գլու-
նելու համար, և ի՛ Սալամիա զմոգրին փնտա-
լու համար :

Աւազակք առանց ընդգիմութեան թողուցին
որ մեկնինք : Քանի մի քայլ հազիւ առինք, տե-
սան բարեկամներս որ նեղութեամբ կը քայեմ
Բալիքոս զիս բռնեց : Հարրիս ուղեց իմանալ
թէ արդեքք վիրահարուել եմ : Թագաւորն այն
ստեն Թախմանաց նայուածք մ'արձգեց ին-
ծի, խեղճ մարդ : Պատմեցի բարեկամաց՝ որ
վտանգաւոր փախուստ մը փորձեցի և այն
պատճառաւ ոտքերս զնաւուցանի : Կամայ կա-
մաց լեռան ճամբաներէն վար իջանք : Կէս քա-
ւորէց մընի հեռաւորութեամբ՝ դեռ ես վիրա-
ւորելոց աղաղակն և աւաղակաց ձայնն՝ կը լսե-
ինք : Իրք խորհուրդ կ'ընէին : Քանի որ գիւղին կը
մերձեցայինք՝ օդը կը պայծառանար և ճամբա-
ները կը չորնային : Արեւուն առաջին ճառագայ-
թը ինծի շատ գեղեցիկ երեցաւ : Հաճի՜ր Սրա-
ւրոս արտաքին իրաց այնչափ ուշաբրտութիւն

չէր ընէր. ինքզինքը միայն կը գիտէր: Շատ դժուար բան է յիսուն տարուան ունակու-
թիւն մը թողուլը:

Կատիկոյ առաջին տանց մօտերը միանձին հան-
գիւղացա՞նք որ պարկով մեղուտաց պար մը կը տա-
նէր, իւր քաղաքավարութիւնները մեզի բրաւ
և թողութիւն ինդրեց որ երեկուշէն ի վեր բղ-
մեզ անտեղու չէր եկած: Հրացանի հարուած-
ներէն վախեցր էր: Թագաւորը զինքը ձեռքով
բարեկամ և անցաւ:

Բարեկամաց ձիերն իրենց առաջնորդով աղ-
ռեր քով կը սպասէին: Հարցուցի թէ ինչո՞ւ հա-
մար չորս եւն ձիերն: Ըսին որ այս ձեռնարկու-
թեանն Պ. Մէրինէ ալ մասնակից էր, բայց հետա-
քըջըրեան քար մը գիտելու համար ձիէն իջէր
էր և այլ չէր երեցած:

Յակոբոս Գոնսի զիս ձիուս վրայ հանեց, միշտ
օդնելով: Թագաւորն՝ օդնութեամբ Տիմիդրեայ
դժուարութեամբ հեծաւ իր ձիոյն վրայ: Հար-
րիս և իրեն թոռնիկն ձիերուն վրայ ցածիկէն
Մալգաշին, Տիմիդրի և առաջնորդն՝ հետի մեր
առջևէն սկսան երթալ:

Ճամբան Հարրիսի մօտեցայ որ և պատմեց ին-
ծի թէ ինչպիսի ձեռք ձգէր էր ինքը Թագաւո-
րին աղէկէր:

« Երեւակայէ, ըսաւ ինծի. նաւական արշա-
ւանքէս կը դառնայի. գոհ սրտով և քանի մը
ծովու հէն Բախթախեղուս վրայ հապարացած:
Պիրէնին դիմաց խարխիս նետեցի. կիրակի օրը
ժամը վեցին՝ ցամաք եկայ, և որովհետեւ ութ
օրէ ի վեր զօրականաց հետ միայն ընդ միայն
ապրէր էի, միտքս դրի խօսակցութեան պզտիկ
չափազանցութիւն մ'ընել: Նաւահանդեսան վը-
րայ կառք մը կ'եցուցի և զայն կ'ընդունէի հա-
մար վարձքին: Գրիստողուիլ տունը վազեցի՝
ուր ընդհանուր վճատութիւն մը կը տրէր.
չէի հաւատարմաւ որ քաղցունէն վաճառողի
մը տունն այսչափ վնաս ըլլայ: »

Ամէն ալ ընթերցած ժողուէր էին, Գրիս-
տողուի, Մարուշայ, Տիմիդրի, Յակոբոս, Վիւ-
լիամ, Պ. Մէրինէ և պզտիկ աղբիկն, կարգէ
գուրս զարդարուած: Վիլլիամ ձեր գէպքն ին-
ծի պատմեց. թէ որչափ աղաղակեցի՝ աւելորդ
է ձեզի ըսել. իմ անձին գէմ կը կտաղէի հոն
չգնանուէրուս համար: Պզտիկն երգողնուցաւ որ
ձեռքէն եկածն ըրէր. « տասնէ հինգ հազար
Ֆրանքի համար բոլոր քաղաքը վեր ի վայր ը-
րէր է, բայց իւր աղաղակները շատ չափաւոր
վարկագիր մը տուէր են իրեն. համառու ըս-
լով՝ վերապէս գումարը չէ կրցած գտնել: Ամէն
միջոցներու ձեռք զարնէին վերջը կը գիմէ Պ.
Մէրինէի. բայց բարեսիրտն Մէրինէ կը պատառ-
խանէ թէ բոլոր ստակը սրտակից բարեկամաց
փոխ տուէր է, որովհէտ չառ հեռու էն և անդր քան
զժապ աշխարհի:

« Ե՛հ, բա՛նէ, ըսէ Լոպադէրի, այն չարագործ

ծերոյն կապարեայ ստակ պէտք է վճարել. ի՞նչ
բանի հոս քայ Ներքովի պէս ճարտար ըլլալ
եթէ ունեցած տաղանդ. Սոկրատի բանտէն
փախըլու միայն կը դործածեաս: Պէտք է Բաւ-
րիկացա՞նք գէմ որտեղութիւն մը կարգադրել:
Շատ սարի առաջ պատեհ առթին դէպ 'ի Մի-
ջին Ափրիկէ ճամբորդութիւն մը մերժեցի ես,
որուն համար գեռ ևս կը ցաւիմ: Հաճոյք կը
պատահաւ ինքզինքն պաշտպանող որս մը սպան-
նէն: Վառօք և գնդակ պատրաստէ, և վաղը ա-
ռաւօտ դաշտ կ'եննէք: Վիլլիամ համոզուե-
ցաւ, Յակոբոս ալ ուժով բռնցի հարուած մը
զարկաւ սեղանին վրայ. կը ճանչնաս անշուշտ
Յակոբոսին բռնցի հարուածներն: Երգողնուցաւ
որ մեզի 'ի ղնիկէրէ, եթէ իրեն սովորական մէկ
հարուածով հրացան մը տանք: Բայց ամենէն
աւելի կատաղին Պ. Մէրինէ էր: Իւր ձեռքն
յանցաւորաց արեան մէջ կ'ուզէր թաթաւել:
Ձեռքն ալ ընդունեցանք, իսկ ես առաջարկեցի
իրեն բռնած որսը գտնել: Մարաշարժ կերպով
իր նուազ ձայնը կ'ուռնէր և իւր կանացի բը-
ռընցին ցուցնելով կ'ըսէր թէ Հաճի՛ր. Սգաւորսի
հետ ինքը պիտի կուռի: Այս սպառնալեաց վը-
րայ ես սրտաց կը ծիծաղէի, և սովորաբար
ինչպէս կը հանդիպէի պատարազմի մը նախընթաց
օրուան պէս ուրախ էի: Լոպադէր բոլորովին
ղուարթացաւ, մտածելով որ աւազակաց իւր
ըրած յառաջագիմութիւնները պիտի ցուցնէ:
Յակոբոս խնդութեանն ինքիմէ գուրսեւէր էր,
և ծիծաղելու ժամանակ՝ բերին անիկաները
մինչև ականջները կը հասնէին:

« Պ. Մէրինէ գլխուն չորս կողմէն կարծես թէ
ճառագայթներ կ'արձակէր. ալ մարդ չէր, այլ
արուեստական կրակ մը:

« Բայց 'ի մեզմէ՛, բոլոր սեղանակիցք քէտր-
նին կախիւր էին:

« Գիրուկ ծաղարար կինն՝ անդադար խաչ
կը հանէր երեւը. Տիմիդրի աչքերը երկնք կը
վերցնէր. հեծեղազօր գնդին տղակալը խորս
հուրդ կու ապր մեզի՛ աղէկ մը մտածել Լեռանց
Թագաւորին հետ զարնուէրն առաջ, Բայց տա-
փաքի՞ն աղբիկն, զոր գուռ *Crinolina invari-*
bilis անուամբ միտեցիք, ծաղարկան տրոմին
թեան մը մէջ ընկղմւր էր: Փայտահարի նման
հասալանդէրն կ'արձակէր, շատ չափաւոր կ'ու-
տէր, այնպէս որ իրեն բերանը տարած ընթրի-
քը ձախ աչացա մէջ կրնայի ամփոփել:

— Աղէկ աղբիկ է, Հարրիս:

— Աղէկ է որչափ որ կ'ուզես. բայց թու առ-
նա ցուցած ներդաճութիւններ չափազանց կը
գտնուի: Ես չեմ՝ ասորժիք իրեն այն զգեստները
որք ամբողջ ոտքերուն քով կը գիղուին յա-
խաւուն կերպով, ոչ քաղաւիյի. հոտն՝ զոր չորս
կողմէն կը տարածէ, և ոչ թալկացեալ նայուած-
քն՝ զոր սեղանին չորս կողմը կը շրջէ, Հաւա-
տացի, կարծես թէ չի կարող ջրոյ ջնջ մը ա.

անց խանդաղատանց տեսելէ Բայց եթէ զինքն ինչպէս որ է կը սիրես, շատ պղէկ է, ըսե- լիք չուշեմ: Դամբը իննին վարժապետու գնաց. և ալ իրեն բարի ճանապարհ մաղթեցին: Տառ վայր- կեան վերը բարեկամաց ձեռքը Թոթուեցի- երկրորդ օրուան համար ժամագիր եղանք, դուրս ելայ, կառավարս արժեցուցի, և տես թէ զով պատկառքս մէջ. զCrimolina invariabilis, ծաղարարին աղախնոյն հետ:

« Կատար բերանին վրայ դրաւ. առանց բան մ'ըսելու՝ վեր ելայ, և ճամբայ եղանք: — Պ. Հարրիս, ըսաւ ինծի անգլիկերէն ինչպէս և բա- լասան աղէկ հնչմամբ, բայց այլապէս ձայնով մը. Պ. Հարրիս, երգունընցի ինծի՝ մէկգի Թո- ղու՝ Լէրանց Թագաւորին դէմ ունեցած խոր- հուրքներդ... »

Ես սկսայ ծիծաղել, ինքը լաւ: Կը սիրէր թէ այն պատաճառաւ պիտի սպաննուիմ: պա- տաթխանեցի՝ որ ես զուգրէնը կրտսի սպաննեմ: պիղեց որ զՀաճի՝ — Սգաւորս անկարելի է ըս- պաննել. ուղեցի պատաճառ գիտնալ, և վերջա- պէս շատ մը ճարտասանութիւն ընեցն վերը, կարծես թէ ողբերգութեան մը հինգերորդ հանգէսին մէջ ըլլար՝ աղաղակեց. « Իմ հայրս է: Այս խօսքին վրայ սկսայ հանդարտ կեր- պով մտածել: »

Մտածեցի որ կարելի է բարեկամի մը կենան յաղաթել՝ առանց ուրիշ երկու կամ երեք բարե- կամաց կեանքը վտանգի մէջ դնելու: հարցուցի օրիորդ Բալլեկարին.

— Հայրդ զքեզ կը սիրէ:
— Իւր կեանքէն աւելի:
— Երբէք քեզ բան մը զգացեր է:
— Ինծի պէտք եղածներէն ոչինչ:
— Իսկ եթէ գրելու ըլլաւ որ Պ. Հերման Դոուլցին պէտք ունիս, Թալմատտին հետ պիտի խառնէ զինքն քեզի:

— Ո՛հ:
— Ապահով ես:
— Ապահովագոյն:
— Այն ասան, օրիորդ, բան մը պէտք է որ ընես: Ապաղակին հետ աւաղակ ըլլալու է: Զքեզ Թանսկը նաւը կը տանիմ, և իբրեւ պատանդ կը պահեմ մինչև որ Հերման գառնայ:

— Նոյն բանը քեզի ես պիտի առաջարկէի, ըսաւ: այսու հայրս քու բարեկամդ կը դարձը- նես:

Հոս ես Յովհան Հարրիսի պատմութիւնն ընդ- միջեցի:

— Է՛հ ուրեմն, ըսի, չեն զարմանար խեղճ աղ- ջըկան վրայ, որ զքեզ այնչափ կը սիրէ մինչև ինք- զինքն քու ձեռքդ կը մատնէ:

— Մե՛ծ բան, պատասխանեց. իւր պատուա- ռոր հայրը ճ'ուղէր աղատել, և աղէկ գիտեր որ եթէ պատեարազմ հրատարակուէր՝ անտարակոյս զինքը պիտի սպաննէինք: Խոստացայ որ իրեն

հետ ամենայն ակնածութեամբ կը վարուիմ: Ին- քը մինչև 'ի Պիրեոն անընդհատ լացաւ. և սկզբա- ծիս չափ զինքը միթարեցի: Քիթին տակէն կը մըմտար. « Կորսուած աղջիկ մի եմ »: Իրեն կը հաւատէի այսուհեալ բով թէ պիտի գտնե- ինքզինքն: Կառքէն վար իջուցի զինքը, և աղա- խնոյն հետ իմ խոշոր նաւակին մէջ գրի, նոյն նաւակն որ կը սպասէ մեզ քիչ մը վաղը: Պարզ և որիշ նամակ մը գրեցի ծեր աւաղակին, և բարի կնիը պզտիկ հրամանագրով մը առ Տիմիդի՝ քա- ղաք խաւերեցի:

« Այն օրէն 'ի վեր' գեղեցիկ լայկանն առան- ձին կը վայելէր իմ սենեակս: Հրաման տուի որ իրեն հետ իբրեւ Թագաւորի դուստր վարուին: Մինչև երկուշաբթի իրիկունն հօրը պատառ- խանին սպասեցի, բայց յետոյ համբերութիւնս հասաւ. նորէն առանջին մտածութեանս դար- ձայ. ատրճանակներս առի, ձայն տուի բարե- կամաց, և մնացածը արդէն գիտես: Հիմակ կարգը քու կը, և անշուշտ հասոր մը բան պիտի ունենաս պատմելու »:

« Պատրաստ եմ փափաքդ կատարելու, ըսի իրեն: Բայց պէտք է որ նախ Հաճի — Սգաւորս սի ակնաճէն մէկ երկու խօսք ըսեմ:

Մտեցայ Լէրանց Թագաւորին, և ցած ձայն- նով ըսի իրեն. « Զե՛մ գիտեր ինչ պատաճառա- ըսի քեզի որ Ֆորդինի կը սիրէ զՅոհան Հարրիս: Կարծեմ նոյն ասան վստիւն գլուխս գարձեր էր: հիմա իրեն հետ քոսեցայ, և կ'երգունմ քեզի 'ի գլուխ հօրս որ Ֆորդինի իրեն համար այնչափ անտարբէր է իբրեւ թէ ամենակն հեալ խօսած չըլլար »:

Գերունին ձեռքով շնորհակալ եղաւ. իսկ ես գնացի առ Յովհան Մարիանայի հետ եղած ժա- մանակի արկածներս պատմելու:

— Ապրիւս, ըսաւ. գիտի՞ որ եթէ վիպասա- նաւութեան մը մէջ քիչ մը սիրոյ պակասութիւն ըլլայ՝ անկարող կը մնայ: Ահաւաստիկ այնպիսի մեծ սէր մը որ ամենակն վնաս մը չի պատճառեր:

— Թորութիւն ըրէ, ըսի իրեն, ասոր մէջ ա- մենակն սէր չի մաներ, մէկ կողմանէ անկեղծ բա- րեկամութիւն մը, միւս կողմանէ քիչ մը երաս- առաքիտութիւն: Բայց կարծեմ ըստ պատշաճի խօսուած ամուսնութիւն մը կատարելու համար ասկէ աւելի բան պէտք չէ:

— Ամուսնացիր, բարեկամ, և զիս քու ջան- յունկութեանդ վկայ առ:

— Արդէն դուն պիտի ըլլաս վկան, Յովհան Հարրիս:

— Ե՛րբ պիտի տեսնես զինքը, շատ կը փա- փարձի ձեր տեսութեան ներկայ ըլլալ:

— Զինքն յանկարծակի կ'ուղեմ բերել և ի- բրեւ դիպուածով հանդիպել իրեն:

— Աղէկ մտածութիւն է: Վաղը չէ միւս օր արբուեաց պարին մէջ: Երկուշաբթի ալ հրա- լերեալ ենք: Քրիստոստուէր տուի նամակ գը-

րասեղանիդ վրայ դրուած է: Ասկէ վերջը, սի-
րեղիդ, քնեզներդ քէշ մը կաղադուրելու համար
պէտք ես նաւուս մէջ կենալ: Մագեղիդ կտր-
մըրցեր են և ոտքերդ փնստուած: ամէն բան
գարմանելու ժամանակ ունինք»:

Երեկոյեան ժամը վեցին՝ Ֆանսիյի մեծ նաւա-
կըն զմեզ նաւը հանեց: Լէրանց Թագաւորը
մինչև ձեռքունին վրայ տարին. ալ ոտքի վրայ
չէր կրնար կենալ: Ֆողինի լալով անոր դիրկը
նետուեցաւ: Շատ ուրախացաւ տեսնելով որ
իւր ամէն սիրելիներն պատերազմին ձեռք չէին
մեռած: Բայց իւր հայրը քսան տարի աւելի
ծերացած գտաւ: Թերևս Հարրիսի անտարբե-
ութեան համար ալ վշտացաւ: Հարրիս բոլո-
րովին ամբիկացաւոյ պաղարիւնութեամբ յան-
ձնեց զինքը Թագաւորին, ըսելով. «Պարտքե
աղառ ենք: Գուն իմ բարեկամս ինծի դար-
ձուցիր, ես ալ քեզի կը յանձնեմ զօրիորդն:»
Զննդուած՝ չէի գարձներ: Ճիշդ հաշիւն աղէկ
բարեկամներ յառաջ կը բերէ: Իսկ հիմա,
վեհափառ Մեր, աշխարհիս ո՞ր կէտային տակ
պիտի երթաս քնառես զքեզ կախազան հանողը:

Զես կրնար դուն երբեք գործերէդ ետ կենալ:
— Ներեցէք, պատասխանեց վեհափառութեամբ.
աւազակութեան վերջին և մշնջեցական բա-
րևս տուի: Լէրան վրայ ինչ պիտի ընեմ:
Բոլոր իմ մարդիկս կամ մեռեր կամ վիրաւո-
րուէր և կամ ցրուէր են: Արնամ ուրիշներ
գտնել, Բայց այս ձեռքերս՝ որոնք այնչափ
մարդիկ հաղաճեցուցին, ալ ինծի չեն ծա-
ռայեր: Երիտասարդք պէտք է ինծի յաջորդեն:
Բայց կը տարակուսիմ թէ արդեօք պիտի կա-
րենան իմ մեծութիւնս և համբաւս ստանալ:
Իսկ այս ձեր ինծի թողուցած ծերութեան մը.
նացած կեանքս ինչպէս պիտի անցնեմ: Դեռ
չեմ գիտեր, Բայց պաշտօն հեղք որ վերջի օ-
րերս աղէկ պիտի անցնին: Աղբիկս պիտի ամուս-
նացնեմ, և պատմութիւնս գրել տամ: Թերևս
ալ, (եթէ այս շարաթուան ցնցուցներն ըղեղս
շատ չվնասեցին), իմ հանձարս և փորձառու-
թիւնս՝ Տերութեան ծառայութեան կը նուր-
բեմ: Աստուած միայն ինծի մտաց առողջու-
թիւն տայ, վեց ամիս չըրացած՝ պաշտօնակալաց
ժողովոյն նախագահ կ'ըլլամ:

Շարունակելի

Ե. ԱՊՈՒ

ՄԱՆՐԱՎԷՊ

ԶՄՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ ԽԱՐՈՅԿՆ

Ո՛չ ինչ անոյշ է և սիրուն ձմեռան առջի
խարոյկը, երբ կիսավառ ուռնճարճատէ լի-
զերով իւր կապոյտ և վարդագոյն բոցիկ-
ներով՝ թռնրին միտում և ծխոտած որ-
մունքը.....

Գլուխս կախ դէպ ՚ի կարմրած վառա-
րանը՝ ուշ կը դնեմ քամոյն ձայնին, որ
դուրըք սառուցեալ քրկիքի մէջ կը հնծե-
ծէ, թռչնոյն մրմնջման, որ իւր լալական
գեղգեղանքը կը խառնէ աշնան հողմոյն ող-
բերուն, միասին ոգբալու.... — Այնատեն
սրպիսի յիշատակներ կը թռչին կ'անցնին
կ'աներևութեանն սրտէս՝ հրաշէկ կոճի մը
ըստ քմաց ձեռնոցուած նկարներուն հետ:
Բնաւ չիմ տեսներ ձմեռան առջի խարուկին
վառուիլը՝ առանց սրտաճմիրի տեսարան մը
յիշելու, տեսարան մը՝ որ մոռնայիք չունիմ
յալատեան....

Տակաւին տղայ էի. — Գիւղերը պար-
տող ծերունի բժիշկ մը՝ յաճախ զիս ընկեր
կ'առնուր իւր սայլակին մէջ, երբ հիւան-
դաց այցելութեան կ'ըլլէր: Անգամ մը ին-
չուսն Ռոնգիտին քով գտնուած Մ...գիւ-
ղակը յառաջնիք, որոյ անունը իւր գաւա-

ռին աշխարհացոյց տախտակն անգամ չի
յիշատակեր:

Նոկամբերի առջի օրերն էինք. — Բը-
նութիւնն իւր անախորժութեամբն հան-
դերձ գեղեցիկ էր անոնց համար՝ որ տիրու-
թիւն կը սիրեն, որոյ թուէն էի և ես մեղա-
մաղձիկս:

Այսպէս նայուածքներով չորս դին կը դի-
տէի. — Տոփինէի լեռներն ստուերներու
նման կարծես պտուկի կը քնանային. ան-
շարժ ծառերն, և դաշտեր՝ ամայի, մերկ և
միապաղաղ. անդին հեռի՝ կաղամբանոց
և ուռնիներու վարագոյրներու ներքե՝
Ռոն՝ եղեգնուտներու միջէն կը վազէր,
կը սահէր, փրփրալով, և ահաւոր գոգիւն
մը պատճառելով, որ մերթ կը լուրէր՝
հողմէն ցրուած՝ տկար և հեռաւոր, և եր-
բեմի ալ մօտիկ և զօրաւոր:

Ոյն սկսեալ էր ամստիկ զովանալ, երբ
ամայի բլրակի մը ոտքը հասանք. — Անկէ
անդին՝ աչքս կտրածին չափ՝ կը տարա-
ծուէին ընդարձակ արտօրոյթ, որ մշակու-
թեան ամենեւին հետք չունէին:

Սայլակնիս միայնացեալ խռիկի մը առ-